

vog političkog mišljenja već i savremenih problema političkog mišljenja o jugoslovenskom nasleđu u srpskom nacionalnom okviru. Studija je naučni doprinos istraživanju nasleđenih i savremenih političkih vrednosti i praktičnog delovanja srpskog društva.

Ljubodrag Dimić

Predrag J. Marković and Bojan B. Dimitrijević (eds.), *REPEATING HISTORY 1941-1991?: TWO BREAK-UPS OF YUGOSLAVIA AS REPEATED HISTORY?: SERBIAN PERSPECTIVES*, Belgrade, Institute for Contemporary History, 2021, 330.

Pitanja koja se otvaraju u vezi sa slomom dve Jugoslavije jesu: Da li su povezani događaji iz 1941. i 1991. godine?; Da li su 1941. i 1991. godina dve strane iste tragedije?; Da li se istorija ponavlja?. Kolektivna monografija *Ponavljanje istorije 1941–1991?: Dva raspada Jugoslavije kao ponovljena istorija?: Srpske perspektive*, u izdanju Instituta za savremenu istoriju, predstavlja pokušaj da se odgovori na ova pitanja.

Objavljena na engleskom jeziku, knjiga sadrži predgovor i 13 naučnih radova. Devet članaka je posvećeno različitim aspektima vojnog sloma Kraljevine Jugoslavije i okupacije Srbije 1941, a preostala četiri teksta bave se krvavim raspadom socijalističke Jugoslavije 1991. godine. Na kraju svakog članka nalazi se spisak korišćene literature. Knjiga sadrži indeks imena, kao i kratke biografije autora. U predgovoru pod nazivom „Sećajući se 1941. i 1991. godine kao dva dela iste tragedije? Pogled iz 2021. godine“ (7–12), Predrag J. Marković, direktor Instituta za savremenu istoriju i jedan od urednika, naznačio je ciljeve i namenu monografije. U prvom radu „Aprilski rat 1941. godine“ (15–31), Marko B. Miletić i Miloš Žikić izbegavaju jednostrana tumačenja ovog kratkotrajnog konflikta i opisuju vojni slom Kraljevine Jugoslavije koristeći raznovrsne izvore. Najpre se bave međunarodnim vojnim i strateškim položajem Kraljevine Jugoslavije uoči Aprilskog rata, a potom nabrajaju sve datume i događaje zbog kojih je ona odlučila da pristupi Trojnom paktu 1941. Pažnja je posvećena i pripremama za rat, nabavkama naoružanja, utvrđivanju granica i aktiviranju vojnih snaga Kraljevine Jugoslavije. Autori konstatuju da je opšta mobilizacija u Jugoslaviji kasno

proglašena zbog sporog rada vlade generala Dušana Simovića i uništenih sistema komunikacije. U delu posvećenom vojnim operacijama tokom Aprilskog rata, autori rekonstruišu okrišaje koje je Jugoslovenska kraljevska vojska imala sa snagama sila Osovine u različitim delovima zemlje, pretrpevši ogromne gubitke. Kako u zaključku ističu Miletić i Žikić, glavni razlog jugoslovenskog poraza leži u nemačkoj superiornosti na vojnom i diplomatskom polju. Uz to, nacionalno pitanje je predstavljalo ozbiljan problem za jugoslovensku vojsku, naročito kada se radi o Slovincima i Hrvatima.

Boris Tomanić u članku „Bugarska okupacija Jugoslavije 1941. godine“ (33–54) analizira okupacionu politiku Bugarske nakon jugoslovenskog poraza. Dat je pregled nemačko-bugarskih odnosa uoči napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju i analizirana je uloga Bugarske u Aprilskom ratu. Glavni deo rada posvećen je uspostavljanju civilne, verske, vojne i policijske administracije na teritorijama koje je Bugarska anektirala. Autor se pozabavio i procesom „bugarizacije“, koji nije urodio plodom. Članak se završava delom o bugarskom obezbeđivanju železničkog saobraćaja u jugoistočnoj Srbiji, što nije bio njihov jedini zadatak, već i gušenje eventualnog otpora.

U radu „Okupacione policijske formacije u Srbiji tokom 1941. godine: strukturalna organizacija, policijska praksa i problemi“ (57–70), Radosav Tucović opisuje razvoj policijskog sistema na prostoru okupirane Srbije i njegovo delovanje. Na osnovu relevantne literature i novih izvora, autor vešto prikazuje načine funkcionisanja tog sistema. Nemačkoj okupacionoj administraciji pomagale su i lokalne policijske formacije. Stvorena je i efikasna obaveštajna služba. Ipak, kako Tucović napominje u zaključku, postojanje nemačkih policijskih formacija na prostoru okupirane Srbije tokom 1941. treba posmatrati kao svojevrсни mehanizam stabilizacije koji je doveo do uspostavljanja mnogo jače organizacije policijske moći početkom 1942. godine.

Nemanja Dević u članku „Ustanak i stvaranje slobodne teritorije u Srbiji u periodu jul–oktobar 1941. godine“ (73–99) bavi se kratkotrajnom saradnjom narodooslobodilačkog i ravnogorskog pokreta u borbi protiv okupatora, kao i stvaranjem i organizacijom slobodne teritorije tokom leta i jeseni 1941. Dva pokreta su se razlikovala u pogledu političkih i vojno-strateških ciljeva. Autor se tim aspektima detaljno bavio, a takođe je opisao akcije partizan-

skog pokreta. Zahvaljujući saradnji dva pokreta oslobođeni su delovi zapadne i centralne Srbije, ali su okupacione snage zauzvrat počinile teške zločine. Problem definisanja termina „slobodna teritorija“ predstavlja srž članka, pošto autor razmatra i teritorije koje su kontrolisali četnici pukovnika Dragoljuba Mihailovića. U zaključku rada, Dević slobodne teritorije u Srbiji upoređuje sa „džepovima otpora“ u zapadnim delovima SSSR-a.

Rade Ristanović u radu „Otpor u Beogradu 1941. godine“ (103–124) govori o aktivnostima komunističkog i ravnogorskog pokreta u okupiranom Beogradu tokom 1941. Represivni aparat kontrolisao je sve aspekte društva, a neprijatelji Trećeg rajha bili su hapšeni i kažnjavani. Otvoreni su logori na Banjici i Sajmištu, čije su žrtve bili Jevreji i članovi pokreta otpora, a vršena su masovna streljanja i priređivana javna vešanja komunista. Ristanović u nastavku ukratko obrađuje strukturu komunističkog i ravnogorskog pokreta u Beogradu, a onda se fokusira na komunističke akcije. Do septembra 1941, beogradske komuniste nisu zanimali atentati, mada je prvo ubistvo bilo registrovano u julu. Na meti su bili službenici specijalne policije, kao i nemački oficiri. Veliki deo rada odnosi se na položaj Jevreja i njihovo spasavanje od represivnog aparata, a primeri iz izvora služe kao ilustracija. Kako autor naglašava u zaključku, broj od 68 oružanih akcija u okupiranom Beogradu, uprkos lošoj realizaciji, predstavlja poseban podvig.

U članku „Kolaboracionističke snage u okupiranoj Srbiji 1941. godine“ (127–150) Nebojša Stambolija analizira vojne snage formirane od strane okupacionog aparata u Srbiji. Autor najpre iznosi već poznate činjenice vezane za izbijanje ustanka. Potom opisuje nastanak „žandarmerijskih bataljona“ i oružanih odreda i njihovu strukturu i organizaciju. Deo članka odnosi se na četnike Koste Milovanovića Pećanca, koji je isprva naredio svojim odredima da se uzdrže od akcija protiv Nemaca. Većina Pećančevih boraca bila je u predratnim četničkim organizacijama i malo njih je pripadalo profesionalnoj vojsci. Krajem avgusta 1941. Pećanac je počeo da saraduje sa Nemcima, a već početkom septembra njegovi odredi su se borili protiv partizana. Zbog neuspeha srpskih oružanih odreda u gušenju otpora, javila se potreba za stvaranjem Srpskih dobrovoljačkih odreda koje su činili članovi *Zbora* Dimitrija Ljotića. Ipak, nisu samo oni popunjavali redove

Srpskih dobrovoljaca, već i aktivni i rezervni oficiri Jugoslovenske vojske.

Ljubinka Škodrić se u radu „Žene u okupiranoj Srbiji 1941. godine“ (153–167) bavi političkom, društvenom i ekonomskom ulogom žena, kao i njihovim učešćem u partizanskom i ravnogorskom pokretu. Uloga žena u okupiranoj Srbiji bila je uglavnom vezana za domaćinstvo i majčinstvo. Studentkinje su teško mogle da nastave sa obrazovanjem, pa su mnoge od njih napustile studije, posebno u ruralnim oblastima. Autorka pominje da je postojao značajan porast prostitucije koja je bila legalizovana i zakonski kontrolisana. Žene su se u ustanku borile u oba pokreta. Mnoge su otišle u partizane, a u ravnogorski pokret žene su dolazile zbog antikomunizma ili otpora lokalnim partizanskim snagama. Bile su i žrtve okupatorske represije, pogotovo tokom jeseni 1941. Autorka je obradila sudbine žena zatočenih u logorima, naglašavajući da se pretežno radilo o Jevrejima ili Romkinjama.

Članak „Srpska intelektualna elita 1941. godine“ (171–189) Dragomira Bondžića govori o ulozima akademika i univerzitetskih profesora u okupaciji 1941. Uoči rata, na Beogradskom univerzitetu je radilo preko 300 nastavnika, a mnogi eminentni profesori su bili i članovi Srpske kraljevske akademije. Pripadali su različitim političkim pokretima i ideologijama. Neki od njih podržali su puč 27. marta 1941. Bondžić se bavi i pritiscima koji su vršeni na profesore i akademike tokom okupacije, kao i reformom i novom organizacijom Beogradskog univerziteta od strane okupacionih vlasti. Među intelektualcima koji su saradivali sa okupacionim aparatom nije bio nijedan eminentni univerzitetski profesor, osim akademika Miloša Trivunca. Intelektualci su učestvovali u oba pokreta otpora. Položaj univerzitetskih profesora i akademika u okupiranom Beogradu bio je težak. Neki od njih su bili i hapšeni zbog levičarskih uverenja. U radu se pominje i „Apel srpskom narodu“. Iako je među potpisnicima Apela bilo pristalica i saradnika okupatora, većina njih se najverovatnije nalazila pod psihološkom prinudom.

Tekst Gorana Miloradovića „Ustaška ideologija u evropskom kontekstu 20. veka: pokušaj tipologije modernih diktatura i ekstremnih ideologija“ (193–210) zatvara deo knjige posvećen 1941. godini. Autor je pristalica kontroverznih teorija o totalitarizmu. Stoga ističe da su „političko mesijanstvo“, „politička religija“ i „sekularna religija“ termini koji se često koriste

u označavanju totalitarizma. Prema njegovoj tipologiji, fašističke i vojno-autoritarne diktature su *autoritarizmi*, dok su staljinističke i nacističke diktature *totalitarizmi*. U delu o autoritarnim diktaturama, Miloradović iznosi razliku između fašizma i nacizma. Nezavisna Država Hrvatska je svrstana u totalitarnu nacističku diktaturu. Autor naglašava da je ustaška ideologija bazirana na autohtonoj hrvatskoj rasističkoj misli koju je razvio Ante Starčević sa svojim sledbenicima sredinom 19. veka. Kombinujući rasizam i katolički klerikalizam, ustaški pokret je bio višefunkcionalan i praktično rešenje koje je poslužilo mnogima.

Vladimir Petrović u radu „Postajanje neizbežnim. Ponovni pregled jugoslovenskog puta u rat“ (215–237) na nov način analizira uzroke raspada socijalističke Jugoslavije 1991. Odbacuje raširenu tezu da u Jugoslaviji nije uočen pad Berlinskog zida. Socijalizam u Jugoslaviju nije ušao samo zahvaljujući sovjetskim tenkovima, već je jugoslovenska revolucija imala unutrašnju dimenziju. Sa statusom nesvrstane zemlje i mosta između Istoka i Zapada, Jugoslavija nije mogla da proglaši ekonomsko, političko i ideološko bankrotstvo i da ponizno pristupi Međunarodnom monetarnom fondu. Bogatstvo Petrovićevog rada ogleda se u korišćenju dokumenata Centralne obaveštajne agencije (CIA) i materijala sovjetskih analitičara. Održavanje izbora u pojedinim republikama bilo je rezultat jugoslovenske krize. Izborima u Sloveniji i Hrvatskoj 1990. omogućen je put ka brzom tranziciji, dok su Slobodan Milošević i Borisav Jović stali uz vojsku. Dalji procesi su uzrokovali da kriza preraste u rat – od Miloševićevog govora na Gazimestanu 28. juna 1989, pa sve do ratova u Sloveniji i Hrvatskoj 1991. Reč je o anahronoj rekonstrukciji Drugog svetuskog rata, jer su hrvatske vlasti predstavljene kao ustaške od strane zvaničnog Beograda, a srpske vlasti kao četničke u Zagrebu.

Članak Koste Nikolića „O ratnim ciljevima u jugoslovenskom konfliktu 1991–1992. godine“ (243–268) razdvaja realne od proklamovanih ciljeva strana koje su učestvovala u jugoslovenskom konfliktu. Političke elite nisu htele da prihvate nova rešenja, smatrale su da je nemoguće život sa drugim narodima i pripremale su se za rat. Nikolić analizira politiku i skriveni ratni cilj Slovenije. Isto primenjuje u slučaju Hrvatske i položaja Srba u toj republici. Mit o „nacionalnom preporodu“ definisao je ratne ciljeve srpskog vođe Slobodana Miloševića, ali su se nacionalnim pitanjem i granicama bavile i

opozicione stranke. Autor analizira i ciljeve srpskih, hrvatskih i muslimanskih političara u Bosni i Hercegovini. Nikolić dobro primećuje u zaključku da je raspad Jugoslavije značio poraz ideje o multietničkoj državi i pobedu koncepta etnički „čiste“ nacionalne države.

Urednik knjige Bojan Dimitrijević u radu „Jugoslovenska narodna armija u turbulentnoj 1991. godini“ (271–298) analizira veći deo organizacionih promena u JNA tokom 1991. Opisuje iskustvo JNA u borbama i razvoj paravojnih snaga na prostoru Hrvatske početkom 90-ih godina. JNA je u Hrvatskoj služila kao tampon zona između hrvatskih paravojnih snaga i Milicije SAO Krajine, ali se kasnije i sama uključivala u sukobe. Milicija SAO Krajine je uspostavila kontrolu nad oblastima većinski naseljenim Srbima, što je kasnije dovelo do stvaranja Republike Srpske Krajine. Te napore pomogla je srpska Državna bezbednost. Dimitrijević podrobno opisuje kratak rat u Sloveniji. Dalje govori i o početku rata u Hrvatskoj („bitka za kasarne“). JNA je u ovom ratu bila neuspješna i ofanzivno i propagandistički. U zaključku autor navodi da je JNA bila mnogo uspješnija u vazduhoplovnim i mornaričkim borbama nego na kopnu.

Knjigu završava Milan Gulić člankom „Rađanje Republike Srpske Krajine“ (301–322). Iznosi prilike u Hrvatskoj do početka 90-ih, a potom piše o SAO Krajini. Detaljno opisuje procese stvaranja nove administrativne jedinice. Uprkos željama krajiških Srba da ostanu u Jugoslaviji, Beograd ih je odbacivao. Autor govori i o SAO Zapadne Slavonije i proglašenju Republike Srpske Krajine. Srpske vođe na tom području nisu bile zadovoljne ni odlukama međunarodne zajednice. Stvaranje Savezne Republike Jugoslavije i napadi hrvatske vojske na Miljevački plato 1992. pokazali su da Srpska Krajina nije mogla da računa na „čvrste“ garancije iz Beograda, pa je tragično propala u avgustu 1995. godine.

Monografija *Ponavljanje istorije 1941–1991?: Dva raspada Jugoslavije kao ponovljena istorija?: Srpske perspektive* predstavlja rezultat istraživanja niza kompetentnih autora i više je namenjena stručnoj javnosti nego široj čitalačkoj publici. Posebno treba istaći da je reč o knjizi u kojoj nema definitivnih zaključaka i koja može da podstakne ozbiljnu naučnu diskusiju u budućnosti.